

עבודת ה' של "שנואה לאה"

ראש הישיבה הרב יעקב ידיד

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. האם לאה אמנו היתה שנואה?
- ג. מיועדת לעשיו?
- ד. קדמה לאה ברחמים
- ה. לאה של אתכסיא
- ו. צדיקים גלויים ונסתרים
- ז. סיכום

א. פתיחה

בניין בית ישראל מופיע דרך לאה אמנו,¹ אם חצי שבטי ישראל, ממנה מלכות, ממנה כהונה,² והיא הזוכה להיקבר עם האבות והאמהות במערת המכפלה. ובכל זאת דמותה של לאה עלומה מעט, ואיננה נזכרת בנבואה המאוחרת כרחל אחותה.³ לאה אמנו לא היתה, לכאורה, האישה המועדפת על יעקב, הוא לא עבד אצל לבן עבורה,⁴ וקיבל אותה במרמה, גם בניה, שלא כיוסף בנה של רחל, לא זכו להעדפה אצל יעקב אביהם. דמותה של לאה, דורשת לימוד מעמיק.

רחל ולאה אינם רק נשות יעקב, הם עמודי עולם של תורה, של תפילה, של סדר עבודת ה'. בני רחל יש להם מן המשותף ובני לאה משותף אחר להם, לרחל אמנו יסודות רוחניים המועברים ממנה אל בניה, ולאה אמנו מלמדת את בניה יסודות רוחניים שונים. התורה מתארת בהרחבה את בניית בית יעקב, על נישואיו ועל המורכבות שבהם, מפני שבניית בית יעקב הוא בנין בית ישראל, והאומה הישראלית תביא לידי ביטוי את תכונות האמהות רחל ולאה, בצאצאיהן ובמהלך הדורות.

וללבן שתי בנות כשתי קורות מפולשות מסוף העולם ועד סופו: זו העמידה אלופים וזו העמידה אלופים, זו העמידה מלכים וזו העמיד מלכים, מזו עמדו הורגי אריות ומזו

1 "...וישתחו ישראל על ראש המיטה, מי היה ראש מיטתו של אבינו יעקב, לא לאה?" (בראשית רבה פרשה ע"א, ב').

2 "ושם הגדולה לאה: גדולה במתנותיה, כהונה לעולם ומלכות לעולם" (בראשית רבה פרשה ע', ט"ו).

3 "כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי כפי תמרורים רחל מבכה על בניה...." (ירמיה ל"א י"ד).

4 עיין בפירוש "הכתב והקבלה" על בראשית כ"ט ל': "שבאמת לא עבד יעקב כלל בעבור לאה, כי שבע שנים הראשונות לא היו כ"א בעבור רחל כאומרו הלא ברחל עבדתך, ואחר שבא עליו לבן במרמה היה מוכרח לעבוד עוד הפעם שבע שנים.... שהאחרונות היו עבור רחל כמו הראשונות...."

עמד הורגי אריות, מזו עמדו נביאים ומזו עמדו נביאים, מזו עמדו שופטים ומזו עמדו שופטים, מזו עמדו מכבשי ארצות ומזו עמדו מכבשי ארצות...

(בראשית רבה פרשה ע', ט"ו)

חז"ל מתארים את אמותינו כ"שתי קורות מפולשות מסוף העולם ועד סופו": קורות מוזכרות בלשון חכמים פעמים רבות כמי שמחזיקים את הבניין⁵ או את התקרה, ומכאן שלשון התורה "וללכן שתי בנות" הכוונה לשתי בנות, שתי נשים הבונות את בית ישראל, ואולי גם הלשון אם לקוחה מ"אמת הבניין", אבל חכמים לא מסתפקים בתואר "קורות", הם מוסיפים "מפולשות מסוף העולם ועד סופו" - העמדת הבניין לדורות, זהו עניינם של האימהות, לא הולדת השבטים בלבד, אלא עיצובם והעמדתם לבניין בית ישראל לדורותיו.

מכאן הצורך והחשיבות שבלימוד זה: יסודות האומה הישראלית, על חלקיה וייעודיה נמצאים בהעמדת שבטי ישראל, והאמהות מעצבות את הבנים, הן קוראות את השבטים בשמותיהם, והן מעניקות להם את דמותם. ננסה להתחקות אחר דמותה של לאה מתוך המפורש בתורה ובחז"ל⁶ בפרשת נישואיה עם יעקב, על המורכבות שלהם, ועל הצלחתם.

ב. האם לאה אמנו היתה שנואה?

יעקב פוגש ברחל ליד הבאר עוד בטרם הגעתו לבית לבן, וחודש אחרי שעובד אצלו חינו, מבקש יעקב: "אעבדך שבע שנים ברחל ביתך הקטנה", ולבן נענה: "טוב תתי אותה לך מתתי אותה לאיש אחר" (בראשית כ"ט, י"ח-י"ט), וכל זאת אחרי שהכתוב מציין במפורש: "וללכן שתי בנות שם הגדולה לאה ושם הקטנה רחל. ועיני לאה רכות ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה" (שם ט"ז-י"ז). יעקב בוחר ברחל ומעדיף אותה על לאה הגדולה, והכתוב אף מציין את מעלת "יפת התואר" של רחל על פני לאה. לבן מרמה ביעקב, ובעל כורחו משיא לו את לאה, והיא הופכת אמנם להיות אם הבנים, אבל לא האהובה. והכתוב מציין זאת כמפורש: "ויבוא גם אל רחל ויאהב גם את רחל מלאה" (שם ל') - והנה למרות שמציין הכתוב שיעקב אהב גם את רחל, כלומר שאהב גם את לאה, אך מייד כותב שאהב את רחל מלאה, כלומר את רחל יותר.

מהמשך הכתובים עולה הסוגיה הזו בחריפות גדולה יותר: "וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה ורחל עקרה" (שם ל"א). פסוק זה מפי ה' הוא, ה' ראה כי לאה שנואה,⁷ אין זו הרגשה שלה בלבד, רבש"ע מעיד על כך שלאה שנואה. ובודאי שגם היא עצמה מרגישה זאת, וכמעט בכל שמות הבנים שיוולדו לה תזכיר לאה את אהבתה - דחיתה אצל בעלה: ראובן - ראה ה' בעיני כי אתה יאהבני אישי, שמעון - שמע ה' כי שנואה אנוכי, לוי - הפעם ילווה אישי אלי, זבולון - הפעם יזבלני אישי, יששכר - כי נתתי שפחתי לאישי. מאבקה של לאה בבית יעקב הוא לאורך כל השנים ויבוא לידי ביטוי גם בין הבנים.⁷

ונחלקו המפרשים ראשונים ואחרונים האם אכן שנואה היתה לאה או שרק היתה אהובה פחות מרחל, ולמרות שהכתוב אכן מציין במפורש כי שנואה היתה, הכוונה היא באופן יחסי לרחל, או שכך היתה הרגשתה בעיני עצמה:

5 כך אהלות י"ב, ה' "קורות הבית והעליה...", נגעים י"ג, ג'.

6 והנה אע"פ שהפסוק לא אומר כי יעקב שנא אותה, רק שהיתה שנואה, וכפי שנראה לקמן בדברי המדרש, הנה משמות השבטים עולה כי גם בעיני יעקב לא היתה אהובה.

7 לפי דברי חז"ל זהו המניע למעשה ראובן: "... בא ראובן ותבע עלבון אמו, אמר: אם אחות אמי היתה צרה לאמי שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי, לכן בלבד (- יצועי אביו) "רש"י לבראשית ל"ה, כ"ב).

וגלי קדם ה' ארום לא הות לאה רחמתא באנפי יעקב ואמר במימריה למיתן לה בנין ורחל הות עקרא⁸

(תרגום יונתן בראשית כ"ט, ל"א)

לא היה יעקב שונא אותה אבל היה אוהב אותה, אלא לפי שהיה אוהב את רחל יותר קרא ללאה שנואה, כלומר כנגד אהבתה של רחל היתה שנואה, וכן האחת אוהבה והאחת שנואה,⁹ ולפי שהיתה עלובה בעיניה שלא היתה אוהבה כאחותה ראה ה' בעוניה¹⁰

(רד"ק שם)

ולעומת מפרשים אלה מצאנו ראשונים ואחרונים שלומדים שאכן היתה לאה שנואה,¹¹ ומסבירים את טעם שנאתה:

הנה לאה רמתה באחותה גם ביעקב, כי אם נאמר שנהגה כבוד באביה שאחז בה והכניסה אליו ואל תמר בו, היה לה להגיד או לרמוז כי היא לאה, אף כי היתה מתנכרת כל הלילה, ולפיכך לא הכירה עד שראה אותה בבוקר ולכן שנואה יעקב. והאלוהים יודע כי להינשא לצדיק עשתה כן וריחם עליה, וכן אמרו בבראשית רבה:¹² כיון שראה יעקב מעשים שרמתי לאה באחותה נתן דעתו לגרשה, וכיון שפקדה הקב"ה בבנים אמר: לאמן של אלו אני מגרש?

(רמב"ן שם)

הרמב"ן מבאר ששנאת יעקב יש לה טעם, יעקב אבינו מאשים גם אותה ברמאות, הרי גם אם נכנסה לחופה במצות אביה, יכולה היתה להזדהות כלאה בלילה, ואם היא המשיכה להתחזות כרחל גם כשאין אביה נמצא, הרי היא שותפה לרמאות. והיא נכנסת לחיי נישואין עם מי שלא בחר בה ובעל כורחו, ומכאן בהכרח נולדת שנואה. והגם שיעקב לא מגרש אותה אין זה מתוך אהבתה אלא בשביל בניה. ורק רחמיו של הקב"ה שמפתח הלידה בידי, משאיר אותה בבית יעקב.

והנה לחלק מהשיטות, לאה לא ידעה עד כמה היא שנואה, כלומר היא אמנם הרגישה את חוסר אהבתה אך לא ידעה לאה אמנו שהיא לא רק "לא אוהבה", אלא אף שנואה, כך מסבירים האור החיים הקדוש, והנצי"ב ב"העמק דבר", את השם שנתנה לאה לבנה השני שמעון. שהרי הבן הראשון נקרא ראובן - "כי ראה ה' בעיני כי עתה יאהבני אישי", כלומר היא מרגישה חוסר אהבה, ואילו הבן השני שמעון - "כי שמע ה' כי שנואה אנוכי", כאן כבר מדברת לאה על שנאתה, לא רק חוסר אהבה. ומתקשים המפרשים מדוע לא אמרה זאת כבר בלידת ראובן?

....ולזה כשראתה שניתן לה בן אמרה ודאי כי לצד רחמי ה' עליה לצד שלא היתה אוהבה, כי הצדיקים יקיימו מצות חכמים לדון לכף זכות... ולא עלה על דעתה כי היתה שנואה

8 תרגום: והיה גלוי לפני ה' שלא היתה לאה אוהבה בפני יעקב ואמר לתת לה בנים ורחל היתה עקרה.

9 דברים כ"א, ט"ו.

10 וכן כתב הרמב"ן בפירושו השני בבראשית כ"ט, ל', וכך גם בדברי רבנו בחיי כאן: "חס ושלום שישנא יעקב את לאה, אבל יאמר עליה שנואה בערך רחל שהיתה אוהבה ביותר..."

11 בפשטות כך תירגם תרגום אונקלוס "שניאתה", כך למד בעל הטורים, ובהרחבה חריפה בדברי ר"י אברבנאל: "והנה השנואה ידוע שתראה לאדם מחבירו אם במעשים אם בדיבור אם בשתי הדרכים האלה תצא השנואה מהמחשבה למציאות, ויעקב היה שונא את לאה בשתי הדרכים, רוצה לומר במעשים כי לא בא אליה רק בדרך מקרה וכן בשאר העניינים היה מתנהג עמה בדרך שנאה..."

12 בראשית רבה פרשה ע"א, ב'.

וכמו שפירשתי בפסוק וירא ה' וגו' ולא כך היתה דעתה, וזו היא מידת המאושרים, אשר על כן כשניתן לה בן ראשון אמרה כי זה בא להשלים החסד שהיא אהובה. וכשראתה שהוסיף ה' ונתן לה בן שני אמרה למפרע טועה הייתי במה שחשבת... מה שלא הבנתי אני כי שנואה אנוכי¹³

(אור החיים שם)

בניגוד לדברי הראשונים שהבאנו לעיל, שלא לא היתה שנואה רק הרגישה כך ביחס לאהבת רחל, אומר האור החיים שלא לא ידעה עד כמה היא שנואה, רק חשבה שאינה אהובה, ולעשה גילתה מאוחר כי היא שנואה בביתה.

גם בהלכה אנחנו מוצאים זכר לפרשה זו, שהרי אסור לאדם לחיות עם אשתו והוא שונא אותה, כך פסק הטור (אורח חיים סימן ר"מ): "ועוד יש מחשבות המפסידות את שכרו והם בני תשע מידות, בני אנוסה, בני שנואה, בני נידוי..." והבית יוסף שם הסביר שבני שנואה הכוונה שנואה בשעת תשמיש דוקא: "והשנואה שאמרנו שנואה מרוחקת בשעת התשמיש שהרי אמרו לאה שנואה היתה מפני רחל ואעפ"כ היה יעקב אבינו ע"ה נזקק לה..." ברור לפי דברי הבית יוסף הללו שלא היתה שנואה כפשוטו, ואף להלכה למדנו מתי שנואה פוסל בבנה.

אולם חז"ל מדגישים ששנאת לאה היתה גם מעבר ליחסי המשפחה שבתוך הבית:

דבר אחר: סומך ה' לכל הנופלים,¹⁴ אלו העקרות שהם נופלין בתוך בתיהם. וזוקף ה' לכל הכפופים, כיון שהקדוש ברוך הוא פוקדן בבנים הן נזקפות

תדע לך שכן לאה שנואת הבית היתה וכיון שפקדה הקדוש ברוך הוא נזקפה, הדא הוא דכתיב: וירא ה' כי שנואה לאה...

והיו הכל סונטין¹⁵ בה: מפרשי ימים היו סונטין בה, מהלכי דרכים היו סונטין בה, אף הגיתיות¹⁶ מאחורי הקורים היו סונטין בה. והיו אומרים: לאה זו אין סתרה כגלויה, נראית צדקת ואינה צדקת, אילו היתה צדקת לא היתה מרמה באחותה

(בראשית רבה פרשה ע"א, ב')

כינויה של לאה: "שנואת הבית", מבטא בחריפות עד כמה מרוחקת היתה לאה בביתה ומחוץ לביתה. רמאות לבן, וכניסתה של לאה ליעקב שלא ברצונו מעוררת שנאה לא רק בביתה, פרשה זו מעוררת גלים גם אצל מפרשי הימים הרחוקים, וגם שיחת היום אצל פשוטי העם שהן הנשים הגיתיות, גם שם כולם מדברים רע על לאה. לפי זה הפסוק האומר: "ירא ה' כי שנואה לאה" מבליט את שנאתה ומצוקתה לא רק בביתה, גם מחוץ לבית יעקב יוצא שמה של לאה אמנו לרעה.

כך גם מסביר "מי השילוח" את שמה של לאה:

כי בדורות הראשונים היתה זו חכמה מפורשת בעיני כל, שהיו מכירין בפרצוף הולד מה

13 וכך גם הנצי"ב כאן בפירוש העמק דבר: "... אבל משעה שנשא את רחל הרגישה לאה שמתקרב אל רחל יותר, והבינה שאינה אוהב אותה... ועדיין לא הרגישה שהוא שונא אותה, אלא חשבה שהוא אוהב את רחל ביותר... כראותה כי אין הבן מועיל, הבינה כי הוא שונא אותה, באשר היא לא ראתה בפועל ממש שהרי התנהג עמה כדרך כל הארץ, על כן אמרה כי שמע ה'... באופן דומה מסביר כאן כך גם המלבי"ם, ועייין גם בפירוש הכלי יקר כאן.

14 תהלים קמ"ה, י"ד.

15 מעליבים ולועגים ומקטרגים כנגדה (מדרש המבואר).

16 נשים שהיו יושבות כל היום בתוך ה"גת", חפירה העשויה להן לשבת בה מאחורי מסכת קורי האריגה (מדרש המבואר).

שיהיו מידות טבעו, וזה ג"כ שהיה לבן קורא לבנותיו שמות כפי שהיה מכיר בטבעם של כל אחת... ושם לאה היא לשון נלאה שהיתה תמיד נלאה וצמאה לישועות השי"ת (מי השילוח חלק א', פרשת ויצא)

הלאות, והציפיה לישועה הנובעת מתוך מצוקתה הגדולה של לאה, טמון כבר בשמה. השנאה כלפיה מעוררת את הציפיה לישועת ה', והנלאות שבמעשי האדם, וכל זה כבר ביסוד שמה

ג. מיועדת לעשיו?

את הפסוק שהזכרנו: "וירא ה' כי שנואה לאה", דורשים חז"ל באופן נוסף על הנאמר לעיל: לרבקה אמו של יעקב אבינו, אחותו של לבן הארמי, היו שני בנים עשיו הגדול ויעקב הקטן. ללבן אחיה שתי בנות לאה הגדולה ורחל הקטנה, בני אברהם לא נושאים נשים מבנות כנען, כפי שמתבטאת רבקה בחריפות: "קצתי בחיי מפני בנות חת אם לוקח יעקב אישה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים" (בראשית כ"ז, מ"ו), אם כן אפילו על פי הסברא צריכים בני יצחק להתחתן עם בנות לבן, ואז הגדולה תהיה לגדול והקטנה לקטן. ואכן חז"ל בכמה מקומות אומרים שכך היה מוסכם.

כי שנואה לאה - שהיתה אמורה¹⁷ להינשא לשונא, שכך היו התנאים שיהא גדול נושא לגדולה והקטן נושא לקטנה

(בראשית רבה פרשה ע"א, ב')

מהמדרש משמע שהיו תנאים שבהם היתה אכן לאה צריכה להינתן לעשיו, ובפירוש מתנות כהונה על המדרש מסביר שהתנאים אכן היו בין רבקה ללבן שהבת הגדולה של לבן תינשא לבן הגדול של רבקה, כלומר לאה לעשיו. אולם בפירוש המהרז"ו מסביר שכך היו מדברים האנשים,¹⁸ ולא שזה היה תנאי גמור, וזה כלשון הגמרא במסכת בבא בתרא:

דכתיב: ועיני לאה רכות. מאי רכות? אילימא רכות ממש אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב דכתיב: מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה¹⁹ בגנות צדיקים דבר הכתוב? אלא א"ר אלעזר: שמתנותיה ארוכות. רב אמר: לעולם רכות ממש ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה שהיתה שומעת על פרשת דרכים בני אדם שהיו אומרים שני בנים יש לה לרבקה שתי בנות יש לו ללבן גדולה לגדול וקטנה לקטן. והיתה יושבת על פרשת דרכים ומשאלת: גדול מה מעשיו? איש רע הוא מלסטם בריות, קטן מה מעשיו? איש תם יושב אוהלים, והיתה בוכה²⁰ עד שנשרו ריסי עיניה. והיינו דכתיב: וירא ה' כי שנואה לאה, מאי שנואה? אילימא שנואה ממש אפשר בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב בגנות צדיקים דבר הכתוב? אלא ראה הקב"ה ששנואין מעשה עשו בפניה ויפתח את רחמה

(בבא בתרא קכ"ג, ע"א)

17 ועיין במדרש תנחומא פרשת ויצא סימן ד' ששם הלשון הוא: "לאה לא היתה ראויה להינשא אלא לעשיו".

18 ובעיני יעקב על בבא בתרא קכ"ג ע"א מוסיף על כך: "וקול המון כקול שדי, וידעה כי מה' היתה זאת עשיו ללאה ויעקב לרחל... ומסביר שם שלכך זכתה בבנים מיעקב אבינו לומר שראויה היתה ליעקב.

19 בראשית ז', ב'.

20 בכיה של לאה שלא רוצה להינשא לעשיו מופיע במקומות נוספים בדברי חז"ל, כך גם בבראשית רבה פרשה ע"א, ב' "והיתה בוכה ואומרת יהי רצון שלא אפול בחלקו של רשע", וכן בתנחומא שם.

בכיה של לאה אמנו, שמסרבת להינשא לעשיו, מעורר שאלות רבות: מדוע בוכה לאה בפרשת דרכים, האם יצאה לשם כדי לשמוע על עשיו? ובכן יהוידע (על בכא בתרא שם) מקשה מדוע בוכה לאה אחרי ששומעת שהבן הקטן הוא צדיק,²¹ האם בוכה היא על טוב חלקה של רחל? ובכלל מדוע שואלת על הקטן אם לא נועד לה? אולם עוד בטרם נענה על כך אנו רואים כי לאה אמנו מתאמצת להיות ראויה ליעקב, בוכה ומתענה ומתפללת כדי שלא ליפול בחלקו של עשיו הרשע. ואחרי שזוכה להיכנס לבית יעקב היא מתקבלת בשנאה, "וירא ה' כי שנואה לאה".

ד. קדמה לאה ברחמים

רחל ולאה שתיהן נשואות ליעקב, אלא שרחל באה לבית יעקב באהבה, באופן טבעי, היא המיועדת לו, היא לא צריכה להילחם על כך. לאה נכנסת לבית יעקב אחרי שהיתה מיועדת לעשיו, אחרי שהיתה צריכה לככות ולהתענות, אחרי תפילות רבות, וגם אז נכנסה ברמאות, ונהייתה שנואה. ולמרות שלא לא נכנסה כראוי לבית יעקב, זכתה לאה יותר מרחל:

ושם הגדולה לאה - גדולה במתנותיה: כהונה לעולם ומלכות לעולם דכתיב: ויהודה לעולם תשב, וכתיב זאת מנוחתי עדי עד

ושם הקטנה רחל - קטנה במתנותיה: יוסף לשעה שאול לשעה ושילה לשעה "וימאס באוהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר

(בראשית רבה פרשה ע', ט"ו)

במהלך הדורות, יתברר בישראל כי לאה היא הגדולה, מתנותיה ארוכות טווח, ומשמעותיות לדורות עולם, כהונה ומלכות. מה שהגיע בדרך קשה ומיוסרת הוטבע לדורות עולם, ומי שחשבו שלא ראויה ליעקב אבינו תברר במהלך הדורות כי בית ישראל נשען דווקא עליה, והמאמץ והסבל שהיו מנת חלקה של לאה אמנו, הועילו לבניה ולבני בניה לשבת בבטחה ביסוד כיסא ישראל.

אולם לא רק שזכתה לאה להיות יסוד בניין האומה, ראש מיטתו של יעקב, אף זכתה להקדים את רחל ולהינשא לו עוד לפני:

אמר ר' הונא קשה היא התפילה שביטלה את הגזרה, ולא עוד אלא שקדמה לאחותה

(בראשית רבה פרשה ע', ט"ז)

וההשלכה של נישואין אלה היא גם על הבנים:

אלא רבי יונתן רבך לא כך אמר: ראויה היתה בכורה לצאת מרחל דכתיב: אלה תולדות יעקב יוסף, אלא שקדמתה לאה ברחמים, ומתוך צניעות שהיתה בה ברחל החזירה הקב"ה לה

(בבא בתרא קכ"ג, ע"א)

עבודת התפילה הארוכה של לאה מועילה לה, הן בעצם ביטול הגזרה, ויותר מכך אף בהקדמתה לאחותה, וביצירת רחמים אולי גם כאן כעין רחם, לידה של מדרגה מחודשת של לאה. וכדברי המהר"ל בפירושו לגמרא זו:

21 שאלה זו מחריפה לאור דברי מדרש תנחומא ויצא ד': "...היתה בוכה ואומרת אני ורחל אחותי מכבן אחת יצאנו, רחל תינשא ליעקב הצדיק ואני לעשיו הרשע? והיתה בוכה ומתענה..."

כבר אמרנו כי הבכור שהוא ראשון אל אביו, ורחל במה שהיא עיקר אשתו של יעקב כדכתביב: בני רחל אשת יעקב, ראוי שיצא ממנו הזרע שהוא ראשון אל אביו, דהיינו הבכור מן האשה שהיא ראשונה אליו והיא עקרת הבית קרובה אליו, אלא שקדמתה לאה ברחמים, פירושו: כי לפעמים יש לאדם מעלה אף שאינו זה ראוי מצד עצמה ואינו מוכן לאותה מעלה רק מצד הרחמים, ולאח היתה מוכנת אל הרחמים ודבר זה גובר על הכנת רחל מצד עצמה

(חידושי אגדות שם)

לימוד גדול עולה מדברי המהר"ל, לעיתים העבודה שאיננה טבעית זקוקה למאמץ ותפילה, צום ובכי, ומגבירה את הרחמים קודמת לצורה הטבעית. ולאח שנכנסת לבית יעקב בקושי מקדימה מבחינות רבות את רחל שנכנסת בטבע. למדנו מלאה אמנו שגם אחר שכבר יש תנאים, והם נקבעו בידי ההורים רבקה ולבן, וגם הבריות מדברים כך, ובדרכים כבר נראה כאילו אין מה לעשות, תפילה ועבודה, צום ובכי מעלים את האדם אפילו לפני מי שבאופן טבעי כבר היה שם.

אולם, גם אחר כל סדרת המאמצים הזו עדיין: "שנואה לאה", בבית יעקב ובמחוצה לו עדיין לא מקבלים אותה כאשת יעקב,²² עדיין "סונטין בה", עדיין חושבים ש"אין סתרה כגלויה", ואת זאת מסביר רבי צדוק הכהן מלובלין בהארה כללית:

בדעת בני אדם אין הבעל תשובה כמו הצדיק גמור, ואין צריך לומר שיהיו החטאים שעשה כבר חשובים כזכויות... והיינו לפי שהתשובה נקראת עלמא דאתכסיא, ואינו נגלה לבני אדם היקרות והיופי שבה... מה שאין כן רחל יפת תואר ויפת מראה שהכל אומרים הקטנה לקטן כי בעלמא דאתגליא יש בה יופי מעשים

(צדקת הצדיק קס"ד)

עוד בטרם ננסה להבין את מושגי האייתגליא והאיתכסיא שנאמרו בלאה ורחל, נוכל ללמוד, לאה שנואה מפני שלא משקפת את הדרך הקשה, לאה היא זו שמביאה לידי ביטוי את הדרך הלא טבעית, זו שלא מועדפת על בני אדם, זו שאיננה נראית. רחל מתאימה ליעקב בפנים ובחוזן, ולכן היא אהובה גם בפנים וגם בחוזן. היא לא היתה צריכה להשיר את ריסי עיניה בבכי, היא לא נוקקה לפרשת דרכים כדי להגיע לבית יעקב, ולכן אופן זה הוא אהוב על הבריות שקל להם להבין את שייכותה ליעקב. אולם לאה שמצד הסדר הטבעי היתה שייכת לעשיו, ורק מתוך מאמץ עילאי ובכי רב זכתה להיכנס ראשונה לבית יעקב זה מתקבל פחות בעיני הבריות, ועדיין חושדים בה, ומדברים כנגדה. אבל דרכה של לאה מביאה אותה להיות ראשונה במתנות ארוכות, וקבועה לנצח בקבורתה במערת המכפלה עם יעקב אבינו.

ה. לאה של אתכסיא

שוונות הן בתכונתן שתי האחיות,²³ לא רק באופיין הפנימי, וביעודן, גם בחיצוניותן שונות האמהות: "ועיני לאה רכות ורחל היתה יפת תואר ויפת מראה" (בראשית כ"ט, י"ז). השוני הזה הוא שורש לשינויים שיווא לדורות בין בני רחל ובני לאה, והוא נוגע גם לסדר עבודת ה' השונה כל כך בין הבנים. רחל אמנו המוותרת לאחותה על היקר לה מכל, ומוסרת לה את הסימנים היא יפת התואר, המתגלה

22 ועיין בפירושו ר"מ האלשיך הקדוש לפס' ל' שבו מבואר שאמנם יעקב ידע להעריך את מעלת לאה שלא חפצה בעשיו בגלל רשעתו, ובכל זאת לאחר נישואין עם רחל היה הולך וממעט באהבתה עד שבא לשנאתה ולרצון לגרשה.

23 ולפי סדר עולם רבה הן שתי אחיות תאומות.

ביופיה בעולם הזה. גם בנה יוסף נאמר עליו: "ויהי יוסף יפה תואר ויפה מראה" (בראשית ל"ט, ו'), תואר שמשמעו הוא גם בהתגלותו כמלך, גם בהשפעתו הציבורית.

לאה המתגלה לנו כאן כ"שנואת הבית",²⁴ כמי שאינה רצויה, כמי שכתוב עליה "ועיני לאה רכות", שנשרו ריסי עיניה מרוב בכי, היא אמנם לא תהיה עיקרו של בית יעקב, ואת הבכורה תעביר לבני רחל, אך היא אם הבנים, היא היסוד הקבוע לדורות.

הבדל זה שבתכונותיהם בא לידי ביטוי גם בעומקה של תורה:

כי שני שורשים יש לישראל: א' - שורש כללי לכל האומה, הרעים ולטובים מצד היותם ישראל. ודבר זה משתרש בשורשים גבוהים בבחינת שרשי הארות העליונות, שאינם עשויים אלא בשביל ישראל... אך אין עיקר ההנהגה תלויה בזה.

...אך יש שורש אחד לישראל לפי בחינת מעשיהם, והוא השורש שנופלים בו המצבים הרבים המתחלפים דכנסת ישראל. ותולדות השורש הזה רבות מאד... וזה ענין רחל ולאה: לאה היא שורש ישראל, והיא גבוהה מאד... אך רחל היא שורש התחתונים לפי ענין מעשיהם...

(דעת תבנות ספר הכללים עמ' ר"פ)

שני עולמות יש לנו, מסביר הרמח"ל: עלמא דאגליא - העולם הגלוי עולמה של רחל, שבו הרוח אכן מופיעה ומנהיגה את העולם, ועלמא דאתכסיא - העולם הכמוס עולמה של לאה, שעומקו וגדלו מי ישורנו, אך אין כל הקיפו יכול להתגלות בעולמנו זה.

לאה שייכת לשורש נשמת ישראל, מעל מציאות החטא, גם כשהכל שנוא ומכוער עדיין סגולה זו מופיעה ומאירה, העולם לא מקבל אותה, היא שנואה, אך שורשה גבוה מאד, מעל לכל התגלות, מעל היופי המגולה, מעל בחינת מעשים ותוצאות. עולם פנימי מלא הוד - זהו עולמה של לאה.²⁵

...ועל כן עלמא דאתכסיא שנואה היא, וירא ה' כי שנואה לאה, מפני שערכי המוסר הגנוזים בה הם כל כך רוממים ונשגבים, עד שאין כל העולם הגלוי כדאי הוא להם, ואינו יכול לסבול את אותה מדת הגבורה החזקה והנעימה באמת שיש בתוכנה העליון...

(שמונה קבצים קובץ ז', אות מ"ט)

יוסף בנה של רחל, הדומה לה כל כך, יהיה המשביר לכל הארץ, ירכב במרכבת המשנה למלך, יכרעו לפניו אברך,²⁶ גדולתו ועוצמתו תהיה פרושה וגלויה לכל, רבים בעולם יהנו ממנו בשעת רעב, הוא ינחיל מורשת גם בלב המצרים הערלים, יהודה לעומתו בנה של לאה ילך לפני יעקב אבינו להקים ישיבה במצרים, לבצר את המעמד התוכי הפנימי של ישראל,²⁷ הוא יקים את מלכות ישראל המשפיעה לעולם דוקא מתוך התבצרותה בעצמה, והאור יגיע לעולם מציון, ודבר ה' מירושלים.

24 כלשון המדרש בראשית רבה פרשה ע"א, ב'.

25 לא אצל כל בניה באה לידי ביטוי תכונה מרוממת זאת במלא כוחה, יש משבטי לאה גם מלכים ומנהיגים, אבל אנחנו מוצאים זהות גדולה בין שמעון הנקרא על שם השנאה, והשנוי בעצמו, שמשבטו אין לנו מנהיגים בכלל ועומקו של שמעון וגובה עולמו הפנימי גבוה משבטים אחרים. השנאה החיצונית מעידה על עומק גובה הפנימי שאינו ניכר. מקורות רבים לכך אך נציין רק זאת: "כי שורש כח קדושת שבט שמעון נעלם מאד בעוה"ז כי הוא שורש עלמא דאתכסיא הנעלם..." תקנת השבין עמ' 51.

26 בראשית מ"א, מ"ב.

27 על הפסוק: ואת יהודה שלח לפניו (בראשית מ"ו, כ"ח) אומר המדרש לשיטה אחת: להתקין לו בית ועד שיהא מורה בו דברי תורה, ושיהיו השבטים לומדים בו (בראשית רבה פרשה צ"ה, ג').

ההבדלים הללו מתבררים במהלך הדורות, בצורות הנהגה שונות, ובעולם רוחני המשלים זה את זה, ולעיתים גם במלחמות שבין האחים והשבטים, שמעון הדומה כל כך לאמו היה המרכזי בזריקת יוסף לבור, ויוסף כשיצטרך לקחת אחד מהאחים ולשים אותו בבור בית הסוהר יעשה זאת לשמעון דוקא. עלמא דאתכסיא בא לעיתים במחלוקת עם עלמא דאתגליא, אך סופם שיתאחדו:

אולם ישראל, מכיון שהם עיקר תכלית הבריאה וקובעים ברכה לעצמם, הרי גם הם כפולים: יעקב וישראל, יוסף ויהודה, משה ואהרון, תורה שבכתב ותורה שבע"פ...
עלמא דאתגליא ועלמא דאתכסיא, רחל ולאה, וכתוב²⁸ כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל

(שמועות ראה ויגש)

ו. צדיקים גלויים ונסתרים

יסוד ההבדל בין הגלוי והכמוס, מתפשט מעבר ליחס שבין רחל ולאה והשבטים, הוא מנהיג סדר שונה של עבודת ה', של סדרי חיים. כבר הזכרנו כי רחל ולאה הושגו במדרש ל"שתי קורות מפולשות מסוף העולם ועד סופו", ואנו לומדים מהם סדרים חדשים בעולמנו. ישנם צדיקים גלויים וישנם צדיקים נסתרים, ולעבודת ה' בסתר יש מעלה גדולה יותר:

ומידת הצדיק ההולך בתומו שאינו מתפאר במעלותיו ובצדקותיו אשר עשה הנה הוא נקרא איש אמונים. וע"כ סמך הכתוב הזה וקשרו עם הכתוב שלמעלה ממנו הוא שאמר: רב אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא. יאמר כי מנהג רוב בני אדם שיכריזו ויפרסם כל אחד ואחד החסד והטוב שהוא עושה אבל איש אמונים שיעשה חסדים וטובות ולא יפרסמם אלא שיכסם ויסתיר אותם מי ימצא. והזכיר איש אמונים כלשון ונאמן רוח מכסה דבר

(רבנו בחיי תחילת פרשת נח)

וכלשון הגר"א בביאורו למשלי(י"ב, כ"ח): "כי דרך צדיקים הכל באיתכסיא". עובד ה' בדרך נסתרת לא חושף את צדקותו לציבור, ובכך מתברר שמניעיו טהורים. המחפש פירסום למעשיו, כוונתו לא רק לשם שמים, בכך גורע את מעשיו,²⁹ אולם העושה מעשיו בצניעות מניעיו ישרים.

אולם למושג "צדיקים נסתרים",³⁰ יש משמעות עמוקה יותר, לא רק צדיקים בעלי תכונה צניעותית שאינם מחצינים את מעשיהם, יש צדיקים שפעולתם האמיתית בעולם, והישועה שבאה דרכם פועלים באופן נסתר, כפי שמסביר זאת הרב באורות הקודש (חלק ג' עמ' שמ"ז-שמ"ח):

מהו המובן של צדיקים נגלים ושל צדיקים נסתרים, שכל כך דברו על המדרגה האחרונה אבותינו הטובים בהערצה נפלאה?

הצדיקים הנגלים הם שהם נתונים אל הטובה הכללית החברתית, הטובה המוגבלת

28 רות ד', י"א.

29 ועיין שערי קדושה לרבי חיים ויטאל חלק ב' שער ד', בשם תנא דבי אליהו: "ואמרו רבותנו ז"ל: לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, והיו כל דרכיו לשם שמים. ואם יכול אדם שיעשה כל דרכיו לשם שמים, ולא יפרש לבריות אפילו אחד מהם שכרו כפול ומכופל מפני שכבוד אלוים הסתר דבר" וכן מובא שם המעשה בירושלמי חגיגה על עונשה של אותה אישה שהיתה מספרת מעשי צדקותה.

30 שלמרות שהוא מושג מקובל ומדובר, אין לו מקור בלשון חז"ל או בראשונים.

המעשית והרוחנית, שיכולה להיות משוערה וממודדת. והצדיקים הנסתרים עולים על זה במה שהם רואים, שכל טוב מדוד ושקול, מנוי וספור, הוא באמת רק תוכן של איזה מייעוץ רע, לא אור גמור שרוי בתוכו כי אם מייעוץ של חושך, לא אורות כי אם מאורות, והמאורות לפעמים יכולים להיות נלקים, ובחסרונם מארת כתוב בהם, ולקללה הם נהפכים

כשנבוא חשבון עם ההטבה הגלויה, נגלה שלמרות פעולת הטוב שהיא עושה בעולם, ושבודאי אי אפשר בלעדיה, שהרי בפעולות הגלויות מקרבים ומתקרבים לתורה, פוסקים צדקה וחסד, אוהבים את הבריות, אולם עם כל טובה אין היא מסוגלת לעורר את המהפיכה של עליו כל העולם, ויציאתו ממיצרי החטא לנצח. הצדיקים הנסתרים יודעים להעריך את הטוב הגלוי, אבל לא מוכנים להסתפק בו:

על כן הם שואפים אל הטוב העליון, הטוב שהוא למעלה מכל מדה ושיעור, רק בתור שימוש של מבוא, של כלי, משתמשים הם גם כן בהדברים, שעל ידם מתגלה הטוב המדוד, האורה המוגבלת. אבל כונתם ושאיפתם, אופי נפשם, וחפץ חייהם העמוק התדירי היא רק התעלות עצמנו, והתעלות כל העולם, כל היש, כל ההויה למעלת יסוד כל המרחבים, לאור כל האורות, לנחלה בלא מצרים. והסביבה, החברה בכל צורותיה, אפילו היותר אציליות, הדיבור לכל סגנוניו, אפילו היותר שירי, אינו יכול לספוג אל תוכו את כבירות הפצם, על כן הם נעלמים ונסתרים מכל, וצדקתם אם תהיה לפעמים גם כן גלויה אינה כי אם מעלמת את זהרם העליון. אבל הם צנועי עולמים הם לא נתנו להגלות, וסגולתם הנסתרת היא חבויה תמיד. ממתים מחדל חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם

הצדיקים הנסתרים, חיים מתוך עולם פנימי, אין הם חפצים להשתמש בפעולה גלויה כדי להאיר את העולם, כיוון שהארה זו תהיה מוגבלת וזמנית. הם פועלים מתוך עולמם הנסתר. העולם הגלוי הוא פגיע, חלקי, הוא מגיע עד לקצה יכולתו אבל תמיד יש מקום שאותו עדיין לא תיקן שאליו לא הגיע. העולם הנסתר הפנימי לא מבקש לפעול בכלי העולם הגלוי, הוא פועל ביסוד הרוחני של הכל, וממילא מביא את העולם לחזור אל שורשו, ושם הכל מתוקן, הכל בשלמות ובאור

פעולתם של הצדיקים הגלויים חשובה לכל, השינויים שהם עושים בעולם לברכה ולתיקון נראים, ומשמעותיים לאדם ולעולם. פעולתם של הצדיקים הנסתרים לא נראית, אבל במהלך הדורות התיקון השלם חייב לבוא דוקא על ידם.

מלכות ישראל, כהונת הכהנים והלויים, תורת ישראל תבוא ותתגלה דרך בניה של לאה אמנו, בדרך מסותרת, לעיתים שנואה, אבל תחשוף לבסוף את שרשי הקדושה הפנימיים הישראליים.

ז. סיכום

הרש"ר הירש על הפסוק: "וירא ה' כי שנואה לאה" מעמיד את קומתה המיוחדת של לאה אמנו בבניין בית יעקב, בניין בית ישראל:

יש לשים לב לכך, שהגרעין העיקרי של עם ישראל לא יצא מאותה אם, שיעקב - במידה שהתורה מגלה - בחר בה...

הקב"ה לקח דוקא את העלובה והמדוכאה, ועשה אותה לאם הבנים לעמו

הן מתוך השמות שאותה שנואה נתנה לבניה אנחנו למדים, היאך היתה חדורה כולה מרגש אהבת בעלה, והתעלתה להעריך את ערכו המלא של תפקיד האם לייעוד האישה ואושר הנישואין, ועבור שניהם השליכה את יהבה על ה' הרואה ושומע הכל, ומשרה שכינתו בין איש לאישה...

וסופה שראתה בהתגשמות תקותה. מה שלא זכתה לו הכלה והאישה, זכתה לו אם הבנים. וכך, האהבה הטהורה לבעל ולבנים, והביטחון המלא בהשגחה העליונה, הם שהיו ערכי היסוד להורתם ולידתם, גידולם וחינוכם של שבטי ישראל
(פירוש רש"ר הירש לבראשית כ"ט, ל"א)

זהו עלמא דאתכסיא, וזה הבירור שעולם זה מעמיד בפנינו, ערך האידאל השלם בטהרתו, בעמידה מול השנאה העולה מהגילוי שאיננו מבין את גודלו.
הלימוד בענינה של לאה הוא לימוד בסוגיית שבטי ישראל, והוא לימוד בסדר הופעת הקודש המסותר בתוך עולם הזה.